

ԱՐՁԱԳԱՆԳ ՀԱՍՄԱՐԱԿԱՑ ԿԱՐԾԵԱՅ

Մանկ. հարստանդիւք շրջանը՝ 52 օրինակ է:
 Կրտսերական տեղն է զուլէս, Զինճիրլի—իւան վերք յարկ
 Գուրս երթալիք թերթից ֆուստայի ետեքը աւանդին զրայն է:

Շրջանին գինը գահական կանթիկ 50
 Կրտսերականը 50
 Մէկ թիւը՝ փարայ 50
 Մանուկանց տաշն է գահական 50

Թիւ 195 ՉՈՐԵՔԵԱՐԹԻ Դ. ՏԱՐԻ Դ. ՇՐՁԱՆ 1872 ՓԵՏՐՈՒՄԸ 2

Միւսի— Մօսկովանի հաւաքատունին

Վանայ մէջ կամ Ժողովրդի հարստանդիւք* արշաւադրու-
 թեանց վրայ

Ներկայ Յունական ամսուոյ 26ին չորեքշաբ-
 թի գիշեր Մեծ. Ապստոլական եղբարց ազ-
 գասիրական ջանիւք՝ իրենց լուսանկարանի
 մէջ չքնաղ ազգային հանդէս մը տեղի ունե-
 ցաւ:

Հմուտ հնաժամօթն Մ. Մօրթման վանայ
 մէջ գտած սեպածե արձանագրութեանց վը-
 րայ խօսեցաւ, ի ներկայութեան բազմախումբ
 ազգայնոց և Հայաստան Եւրոպացւոց:

Այս նշանաւոր գիտնականը նախ սկսաւ
 ծանուցանել թէ ինչպէս այս արձանագրու-
 թիւնք գտնուած էին. — Գաղղիոյ Տէրու-
 թիւնն նախ անոնց հետազոտութեանց ձեռ-
 նարկեց 1822ին Շուլց հնագէտը Հայաստան
 իր կելով. այս անխոնջ հմուտը 42 արձանա-
 գրութիւն գտաւ սեպագիր. իր օրինակին հե-
 տեւելով զանազան ազգերէ գիտնական ճե-
 մարանաց անդամներ նոյն խուզարկութիւն:

* Սեպածե եւ են կը կոչուին այսգրերը, վասն զի
 «էպի» այսինքն դամի կը նմանին:

ները շարունակեցին, որոնց մէջ աւանձին յի-
 շատակաց արժանի են Պրօտրֆէլտ և Թօլէնսըն
 ու ամենը 50ի հասաւ արձանագրութեանց
 թիւը:

Սեպածե գրոց վրայ յետոյ բացատրութիւն-
 ներն սկսելով Մ. Մօրթման ծանոց որ անոնց
 գործածութիւնը սահմանուած է այն աշխար-
 հաց՝ որ Եփրատայ և Հինդուսի հոսանաց մէջ
 ամբոխուած են այսինքն Հայաստանէն մին-
 չե ցճնդկաստան: Աս գրերուն մէջ երկու
 տեսակ կայ, մէյ մը Ասորեստանի ինքնակա-
 լութեան մէջ գործածուածը՝ որոնց նշանա-
 գիրերը 600 հաստ են, մէյ մ'ալ Հուդաստանի
 մէջ գործածուածը՝ որ 120 հաստ են: Մեր
 նախնեաց գործածածները 230ի մօտ են: Այս
 սեպագրաց նշանակութեան, ընթերցման եղա-
 նակին և զանազան յատկութեանց վրայ ըն-
 դարձակ ու ճօշ տեղեկութիւններ տալէ վերջ՝
 անոնց պարունակութեան վրայ խօսեցաւ, որ
 մեր ազգային պատմութեան ի մթանմանացած
 մէկ մեծ մասը ի լոյս հանեց:

Իրեն գտած պատմութիւնը հինգ թագա-
 ւորաց վրայ է, որ են Պաղրետուր Ա. (Պարոյր)
 որդի Լուտիպրեայ, իշպոյնի՝ որ է Հրաչեայ,
 Մինուաս (կամ Փառնուազ), Սրկիոտի, և

վերջապէս Պարոյր Ե. Ասոնց շատերուն շքեղ յաղթանակներն ու հոյակապ մեծագործութիւնները անմահ յիշատակաց արժանի են, և յուսալի է որ. քիչ ժամանակէն երեւան պիտի հանէ տպագրութեամբ Մեծ. հմուտը իր անխնայ աշխատութեան արդիւնքը.

Այս թագաւորք այսպէս կ'սկսին իրենց հրովարտականքն.

«Արքայ հղոր, Արքայ շնորհալի, Արքայ լէզէնաց, Արքայ արքայից՝ ասէ».

Հնայեալ թէ յԵւրոպացոց և թէ ի մե. րազներայց այս արձանագրութեանց գոյութիւնը գիտէին, և թէպէտ գրերն ընթերցած էին շատ Եւրոպացի հմուտներ, սակայն Հայերէն լեզուին տեղեակ չըլլալովսին այն ընթերցմունքն իրենց համար անըմբռնելի մնացեր էր:

Ազգայինք ալ մասնաւոր խնամք տարած չէին անոր՝ օտար թագաւորաց դործ համարելով:

Մ. Մօրթմանին մեծ արժանիքն այն եղած է որ Հայաստանի մէջ գտնուած արձանագրութիւնները բնական մակարերութեամբ Հայերէն գրուած ըլլալը ենթադրեր, և այս ենթադրութեամբ Հայերէն լեզուին ուսմանը պարապեր է:

Եւ որչափ բերկրութիւն զգաց արդարեւ, երբոր այս լեզուի ծանօթութեամբը շատ բան սկսաւ հասկնալ ու մեկնել այն արձանագրութեանց միտքը:

Այն ժամանակի Հայերէնը շատ բառ ունի արդի լեզուին նման. որոնք մասնաւոր քննութեան արժանի են.

Չ'մոռնանք նաև յիշատակելու որ՝ այն արձանագրութեանց մէջ գտաւ նաև դրեթէ բոլոր հին Հայոց պաշտած աստուածոց անուններն և իրենց մատուցուած զոհերն:

Ահա ամենահամառօտ և անկատար գաղափար մը Մեծ. Մ. Մօրթմանի ընդարձակ և խորին ճառախօսութեան, զոր խօսեցաւ բազմախոռոն Ազգայնոց և խումբ մը նշանաւոր օտարականաց առջև:

Անկարագրելի է անոր խօսքերուն պատճառած յաղմունքն ու եռանդուն ծափահարութիւնները:

Հայասէր հնագէտին ընթերցմունքը աւարտելէ վերջը՝ Թէրզեան թովնաւ էֆ. ամբողջ ազգին կողմէն շնորհակալութեան ճառ մը խօսեցաւ, զոր բուն ծափահարութեամբ յաճախ ընդմիջեցին:

Ազգին կողմէն մասնաւոր շնորհակալութեան արժանի են Ապտուլլահեան ազգասէր եղբարք, որ այնքան սիրով իրենց սրահը այսպիսի հանդիսի մը համար անթերի ճաշակաւ պատրաստած էին:

Փափաքելի է որ Ազգայինք այս տեսակ ձեռնարկութիւններն խրախուսելով՝ Մեծ. Միւսիւ Մօրթման՝ մերազնեայ գիտնականաց օժանդակութեամբ շարունակէ և 'ի դուրս հանէ իր խուզարկութեանց արգասիքը:

ՎԱՆԱՅ ԲՆԻԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

Երկու հազար հինգ հարիւր տարիէ աւելի է, որ Հայաստանի ամենէն հռչակաւոր քաղաքներէն մէկուն բերդերուն վրայ խորհրդաւոր գրութիւններ քանդակուած կը կենան. Ռամիկը կը տեսնէ զայն անտարբեր աչօք՝ ու կ'անցնի. արծաթասէրը կը համարի թէ ծածկուած դանձերու նշանագիրներ են անոնք. անապաշտը մոգական տառեր են կ'ըսէ, որ երկրին ապագայն կը պարունակեն. բայց հասարակ զիտէ, որ անոնք անցելոյն մէկ էջն են. սակայն տրտմութեամբ կը հառաջէ, որ չէ կարող ըմբռնել զայն ու պատմութեան գաղտնիքը կը մնայ անլուծանելի:

Խորենացոյն աչօք տեսածը տեսաւ և Շուլց իրմէ հազար երկու հարիւր տարի վերջը՝ միւսնոյն անեղծ ու հիանալի վիճակին մէջ, ու վութացաւ ընդօրինակել որ ուսումնական աշխարհին ծանօթացնէ, որովհետև Հայերը հոգ չէին ըներ իրենց հնութեան դանձը բնութելու. Եւրոպացիք զարմացմամբ տեսան, բայց իրենց ջանքն ի դերու ելաւ զանոնք մեկնելու. վասն զի անծանօթ լեզուի մը առջև կը գտնուէին:

Գերմանացի մը՝ իւր ազգին բնատուր անխոնջութեամբ չը յուսահատեցաւ այլոց փորձերուն ապարդիւն ելլելէն. Սկսաւ աշխատիլ

ու անդրդուելի կեցաւ սկզբնական անյաջողութեանց տալել, վերջապէս այսօր կը համար ձակի ըսել թէ՛ իւր աշխատութիւնը պսակուած է. վանայ բեւեռադիրները կարգացած է, պատմութեան մէկ զարմանալի գաղտնեացը թափանցած է և Հայոց նոր պարգև մ'ընծայած իրենց դարայալլ թափառածներէն իրենց պատմական փառքն ապացուցանելով:

Հայոց համար այս Հայասէր Ծերունոյն ձայնը մոգի մը բարբառին կը նմանէր. իւր քրմական կերպարանքը կարծես իմն թէ հընումեան խորհրդաւոր պատգամաբեր մը կը ներկայացնէր, որ իւր հմայիչ գաւազանին զօրութեամբը՝ Հայաստանի խորթազ փառքերը յանկարծուստ նոր աշխարհի տալել հանելով, և հինգ Հայկազն թագաւորաց վրայէն գերեզմանի սեւաստուեր քօղը պատռելով՝ անոնց դափնեզարդ վեհ ճակատները կը ցուցնէր ի զարմանա աշխարհի:

Հայերը խորհրդաւոր լուութեամբ լսեցին իրենց ցարդ անծանօթ մնացած աշխարհակալաց յաղթութիւնները, և ազգասէր եռանդեամբ ծափահարեցին անոնց փառքերուն պատմութիւնը լսած ժամանակին. Այն պերճ թագակիրք լսեցին անշուշտ իրենց դամբանին խորերէն, և հրճուանք ժպիտ մը սահեցաւ անտարակոյս այն վեհափայլ ճակատներուն վրայ:

Հայոց հնութեանց այս վերակենդանութիւնը կը կատարուէր, անցեալ չորեքշաբթի օրը Ապտուլհան Եղբարց լուսանկարանին մէջ. Այն դահլիճը՝ զոր Հայ արուեստագէտք հռչակաւոր ըրած են բոլոր աշխարհի տալել Հայկական ճարտարութեամբ, և զոր արեգակը նուիրագործած է իբրև իւր ամենէն վեհ սրբավայրներէն մէկը, հոն ուր բազում թագակալ և իշխանական գլուխներ իրենց արքայաշուք պատկերը ներկայացուցած են աշխարհի, արժան էր որ և Հայկազն թագաւորք ՚ի հանդէս իջնէին և Հայոց ներկայ խաւարը իրենց ճառագայթարձակ փառքերովը լուսաւորէին:

Սղգասիրին սիրտը չէր կրնար չհրճուիլ տեսնելով այն օր որ գուցէ առաջին անգամ,

Հայրենեաց ձայնը յաղթած էր ատերութեանց և անձնականութեանց ձայներուն, և կրօնական զգացումները կը լռէին ազգասիրական զգացմանց առջև. Այն օր ամեն Հայ անշուշտ կըմբռնէր թէ անձնականութենէ վեր բան մը կայ, որ այնչափ աւելի վեհ է որչափ առաւել ստոր է և նկուն անձնասիրութիւն. — Հայրենեաց սէրն է այդ:

Այն նուիրական սէրը՝ կը միացնէր այն օր ժողովուրդ մը, զոր թէև տխուր հանգամանքներ երեքի բաժնած կ'երևին, բայց պիտի գտնէ նա, ո՛հ, անշուշտ պիտի գտնէ իւր ամենացանկալի ՄԻՈՒԹԻՒՆՈ՝ Հայրենեաց անշիջանելի և կենսատու սիրոյն մէջ:

Մայրաքաղաքիս սուսումնականութեան ծաղիկը ներկայ էր այս սրտառու ճանդէսին. հոն անցեալը յիշեցուց Հայոց ներկային մէջ ունեցած պարտքերին, և լի եմք յուսով որ Հայերը պիտի ընդունին զայս վերջապէս:

Պատմութիւնը՝ որ ամեն Հայու ժառանգութիւնն է, Հայրենիքը՝ որ ամեն Հայերու սեփականութիւնն է, պիտի առաջնորդեն ամեն Հայերու դիմել այն դրօշակին ներքև, ուր իրենց կեանքն է, և ուսկէց դուրս՝ մահուան խաւար:

1872 Յունվ. 28

Պէշիկթաշ

ՌՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Արժանահաւատ ազգիւրէ կը լսեմք որ Պ. Մօրթման խնդրած է Գեր. Խորէն Սրբազանէն որ իրեն հետ աշակցելով՝ վանայ բեւեռագիրներուն ընթերցման գործն ի կատար հանէ:

Կը խնդրեմք և մեք ՚ի նորուն սրբազնութենէ, որ Պ. Մօրթմանի առաջարկութիւնն ընդունելով, իւր աշխատութիւնը նուիրէ այս ազգասիրական գործոյն:

Գեր. Խորէն Սրբազանին ունեցած մեծ հըմտութիւնը Հայոց լեզուին և պատմութեանը մէջ՝ պիտի նպաստէ անտարակոյս շատ մը տարակոյսներ լուսաբանելու, սխալներն ուղղելու, և վերջապէս՝ կատարեալ գաղափար մը տալու ազգ. պատմութեան և լեզուին այն դրուագին զոր վանայ բեւեռագիրք կը պա-

բունակեն, և զոր դեռ չէ կրցած կատարեալ լուծել Պ. Մութման, ըստ իւր խօսի անկեղծ խոստովանութեան:

ՄԱՍԻՍ ԶԸ ՀԱՆԳՁԻՍ

Եթիա՞ծնայ վեհ. Հայրապետը այս անգամ հետեւեալ օրհնութեան կոնդակը զրկած է Մասիս պատուական լրագրոյ տէր և խմբագիր Իւթիւճեան կարապետ էֆէնտիին. բայց յիշեալ Մեծ. Խմբագիրը ասանկ գովեստներով լեցուն կոնդակ մը հրատարակելը իր համետութեանը և աշխարհահռչակ խոհեմութեանը դէմ համարելով հրատարակութիւնը զանց ըրեր է կամ երեսը չէ բռներ՝ ինչպէս որ հետեւաբար աչքն ալ չէ խածեր. այս բանը վեհ. կաթողիկոսն ալ կանխատեսելով բարեբաղդաբար կոնդակին մէկ օրինակն ալ մեղի է խրկել, որ Մասիս չը հրատարակէ՝ մենք հրատարակենք, և ահաւասիկ:

Այս պարոն Իւթիւճեան կարապետ, խըմբագիր Մասիսի:

Արեւելեալդ իմ հինօրեայ:

Յօրէ յորմէ անհասանելի կամքն Աստուծոյ և անճառելի տնօրէնութեամբն Նախախնամական ընտրեցայ կաթողիկոս համայն Հայոց ի ժողովրդենէն, որում կոչեցեալ եմ խնամել զհոգ կրօնական, պահել և պահպանել զամենայն աւանդութիւն Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ, և ահա հնօրեայ տառնութեամբ վառեալ ընդ դէմ կը զինիս վերստին Մայր Աթոռոյս, ոչ ներքին համոզմամբ, վառն զի թերևս այն ժամանակ ներողութեան արժանանայիր, այլ սոսկ և միակ այն քաղաքականութեան մատնաու և գործիք ըլլալով՝ որուն դադունի միտումները ամեն արդարախօհ մարդ կը ճանչնայ, և որուն պարագլուխներէն աղայական ակնկալութիւններ՝ փառք՝ պատիւ և անբռն մամոնայ կ'ապաստես:

Պարոն կարապետ, խիստ է քեզ ընդդէմ խթանի աքացել. թէ որ դուն մարդ ըլլայիր՝ քու արենակից՝ աղբակից և կրօնակից ժողո՛ւ

վորդիդ և անոր Ս. Աթոռին դէմ տմարդ չէիր ըլլար. թէ որ դուն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հարազատ զաւակ ըլլայիր, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Գերագահ Աթոռին դէմ դաւակից չէիր ըլլար. քու աղիքներուդ մէջ, դաւաճան, տաւալանիմ (եկեղեցւոյն) ջամբած հայս կը գտնուի

Կը հերքեմ քեզ յանուն դերագահ Աթոռոյս և կը վանեմ քեզ արտաքս ի Ս. եկեղեցւոյս յանուն ամենայն Հայոց, չես հարազատ որդի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, կապեալ ըլլաս:

Կապեալ ըլլաս իբրեւ Նարեկացիին օձը:

Կապեալ ըլլաս իբրեւ Քրիստոսի աշակողմեան աւաղակը:

Կապեալ ըլլաս իբրեւ քէօսէին խորդը:

Կապեալ ըլլաս իբրեւ էֆէնտիներուն շողքորդը:

Կապեալ ըլլաս իբրեւ Քրիստոսի նըստած դուռակը կամ յիմարանոցը կապուած անառակը:

Կապելով կապեսցիս և մի՛ արձակեսցիս և յարձակեսցիս, մինչև ընդ ֆիսրով զղձացիս:

Զխաղաղութիւն իմ տամ ամենայն որդւոց իմոց, զխաղաղութիւն և զաստուածային օրհնութիւն ամենեցուն ըստ ամենայնի՝ որք ջանադիր եղեն հաւատարիմ կալ և մնալ Ս. Աթոռոյս և ամենայն աւանդութեանց Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյս, եղիցի և եղիցի՝ օրհնեալ են և անիծեալ ես, ամեն:

ԳԼՈՐԳ

ՄԱՅՐԱՊՈՅՆ ԿԱԹՈՒԼՈՍՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

ՀԱՍՈՒՆԻՆ ԲԱՆԸ ԲՈՒՐԴ Է

Նտարէտտին Հօճային պատմութեան մէջ առած մը կայ որ կ'ըսէ «Մֆէրին, դաբը, սէն իչէրտէն պէն տիշարտան» . — պատմութիւնը սա է որ, պիլէզիկին մէկ թէքը՝ Հօճա էֆէնտին խարտորմիշ ըրեր է, միւս թէքն ալ կնիկը միամտութեամբ մէկուն կրծոն տուեր է. աւանկով չիֆթ մը պիլէզիկը անյայտ եղելը դայեր է:

Հասունին դործն ալ ճիշդ առ է. մէկ կողմէն Պօլսոյ Հակահասունները աճեցան ու բազմացան և Հասունը մէկ ծանի չը ճանչցան, կալուածներն ու եկեղեցիները ձեռքէն կորցեցին ու տաքցան. միւս կողմէն ալ դաւաւաւցի կաթողիկոսները սաք ելան, անոնք ալ առաւելու չալել սկսան:

Հասունն ալ անդիէն դողալ սկսաւ. վրան ծանրկեկ բազմո մ'եկաւ. այս օրերս կը լսենք որ բժիշկները խօսք են տուեր. Հասունին ալ ճարը հատեր է՝ գրքատունին ամենէն բարձր ըռափէն եալորդը մեծ գիրքը վար իջեցուցեր՝ առ բանին ֆէթիւան անոր հարցուցեր է. ան ալ պատասխաններ է որ, «Գոցածը գացած է, նայէ՛ որ, նորէն վաստկիս» — Աղէկ ամա հիմա վաստակը առիւծին փորէ է. ծովին ձուկերն անգամ հիմա վարպետ են եղեր. դ'ւրաւ չ'են որսացուիր կոր, ուր մնաց աչքը բաց մարդը:

Երած սրտին վրայ պիպէ՞ն ցանելը քիչ մը անքաղաքավարութիւն է ամա, Հասունին համար չէ, ան՝ քարսիրտ է:

Սհաւասիկ դաւաւներէն եկած տափուլին ձայնը:

Պաթում 14 յունվ. 1872

Լ.Ֆէնտի,

Քաղաքնիս որոտումի մէջ է. հոս տեղ ամեն մարդ իմացաւ Հասունին չար միտքը. միւնակ Հասունեան առաջնորդը տակաւին չի հասկցաւ, եա չէնէ ան ալ ադ չար միտքին վրայ է. մեզի Լատին ընել կ'ուզէ կոր, Պապին հրամանը այս է եղեր. ո՛վ գիտէ, իրա՞ն է. մենք ալ սա մտքին վրայ եմք որ, իրեն տփոց պիտի տանք, իլէ վէ լաքին Հայ պիտի մնանք. բանը մարդու մնայնէ՛ Ստոռած ողորմած է. այնչափ շատուոր ենք որ, մէյմէկ հատ զարնելու չը մնար:

Առաջ Աստուած Ս. եկեղեցինիս մօտ օրերս ադ չար մարդուն ձեռքէն պիտի խալսենք. դուք մեզի համար աղօթող եղէք, ան ալ Հասունին համար՝ թող մարտիրոս ըլլայ, եկեղեցինիս ալ Հայ է ու Հայ մնայ ամեն:

Մարտի 12 յունվ. 1872

Սիրելի բարեկամ

Քաղաքնիս տակնու վրայ եղաւ Հասունեան վարդապետի մը համար. սլակսէր որ խալսէինք. ամենքս մէկ մարմին եղանք, միտքը հասկցանք. իրեն դէմ կեցանք. ամբողջ Մարտի 12-ի մէջ տասը հոգի իրեն դործակից չի գտաւ. իր առ խեղճ վիճակին մէջ եկեղեցինիս ալ իրեն զապի պիտի ընէ. . . չէ՞ն խընդար անանկ մարդուն վրայ, մինչև որ առ նամակը ձեր ձեռքը անցնի յուսամ՝ որ եկեղեցինիս ալ մեր ձեռքն անցնի. մէկ երկու օրէն Հայը եաղութեանը Ս. Պատարագ պիտի մատուցանէ. սուրբ աղօթքը բարեխօս ըլլայ որ անդի չարը խախտի:

Առեւտրական լուր կ'ուզեսնէ՛ բիացային վրայ տասը հատ պատուական էջ կայ. ի՞նչընենք մեր քաղքէն ալ առ բերքը կ'եւայ:

Մէրտի 13 յունվ. 1872

Աղնիւ Մամուլ,

Մէյ մ'ալ աչքդ մեր կողմը դարձուր. մենք ալ հոս տեղը մարդ ենք երկաթ չէնք եա, բայց Հասուն Գերապայծառը մեզի անբանի տեղ է դրեր՝ կուզէ որ իր արօտը քաշէ, հօտն ալ իրեն՝ արօտն ալ, թէ որ սա ծուռ միտքը փոխէ շիտակ շտկի Հայ եմ ըսէ նէ՛ հա՛, չէնէ՛ խուսկը մօմը իրեն, թող Լատինաց ժամը երթայ, իմացանք թէ Բ. Գուռը մեր իրաւունքը կը պաշտպանէ կոր և Հասունին միտքն ալ աղէկէն աղէկ հասկցեր է որ մեզ Լատին ընել է. առ որ իմացանք, մէջերնիս մազալաթա մը՛ըրինք և իրաւունքնիս մեր ձեռքը տուէք կըսենք կոր. շիտակն ալ առ է. մեր եկեղեցին Հայ կաթողիկոս եկեղեցի է, Լատին կաթողիկոս ձեռքն ի՞նչ բան ունի, հաքէղա կալուածները՝ դպրոցը, իմզան ինը հարիւրը անցաւ, հոս տեղի Հասունեան վարդապետին ալ սրտին ճրագը մարեցաւ, դուք մեզի հոգ մընէք, մենք մեր դործը կը պեճերենք, կուզէք նէ՛ ձեզի ալ կ'օգնենք. ի՞նչ խապար, Պօլիս Հասունեանց ձեռքը բան մը մնաց:

կաղաչեմ ասոր պատասխանը Մամուլիդ մէջ տո՛ւր :

* * *

(Հասունեանց ձեռքը մէկ Հասունը մնաց ան ալ ասորուն վաղուան է . հարցուցածիդ պատասխանն աս է) :

Գաղատիա 10 յունվ. 1872

Սիրելի Մամուլ

Դուն շատ անգամ մեր երեսը վար կ'առնէիր անմիտ Գաղատացի տէյի . մէյ մ'ալ ադբառը բերանդ մ'առներ . առջի անմիտներէն մարդ չը մնաց , հիմա ամենքը խելացի եղան . Հասունին ի՛նչ մարդ ըլլալը հասկցանք , մէյեր իշաւ . Ի՛նչ կ'ուզէր պիտի ընէ եղեր . ո՛վ կ'ըլլայ քի , տահա չի խենդեցանք . մենք հիմայ մեզի պատիւ կը սեպենք կոր , ճակատնիս բաց Հայ ենք ըսելու : Մէջէնիս իմզա կը ժողվենք կոր քի , նայինք Հասունեանները շատուոր են չէնէ՛ : մենք մի տէյի , մինչև հիմայ թէսթէներով թուղթ լեցաւ մեր կողմը . Հասունեանց իմզան չըսանէ՛ տասնհինգին վրայ կեցեր է , տասնըվեցէ՛րըլար կոր կը խընդրենք որ , աս նամակը Մամուլիդ մէջ անցունես , Մամուլդ ալ խուշին խանատովը մեզ հացունես , ի հարկէն ալ աչքդ մեր վրայէն անպակաս ընես :

Ողջ լեր

* * *

Տրապիզոն 23 յունվ. 1872

Հակահասունեան եղբարք

Մենք մեր գործը եղանք լմնցանք , Մէցը առինք , Սէտանը կոխեցինք . Գարակիւրեղեան Գերապայծառը գերի վարեցինք , աս գիշեր ալ ամբողջ քաղաքը լուսավառութիւն ըրինք . եկեղեցին հիմայ մեր ձեռքն է . կալուածներ՝ դպրոցը , ամեն բանը մեր ափին մէջն է .

Աս կիրակի մերիններէն Բակոբ վարդապետը Ս. Պատարագ ըրաւ . կուղէնէ Հասունը սրբապղծութիւն ըրաւ ըսէ , մեր հաւատքը իրմէ չատէ . ուրիշ շատ քաղաքներէ ալ կիմանամ կոր քի ամենքն ալ Հասունին հակառակ են . Հասունն ալ ամենուն հօրը կը փորէ

կոր եղեր (հօրը փորեց ալ մէջը ինկաւ ալ , դուն տակաւին նոր կիմանաս կոր) :

* * *

ՅԱՆՑԱՆՔ

— Յանցանքը քանի՞ կը բաժանի :

— Երկու . կամաւոր և ակամայ :

— Ըստ սեռին և ըստ տեսակի՞ն քանի կը բաժանի :

— Ըստ սեռին երկու կը բաժանի . մահացու և փոշատեսակ . կամաւոր յանցանքը՝ մահացու ալ է . իսկ ակամայ յանցանքը անպատճառ փոշատեսակ :

— Ըսել է որ ակամայ յանցանքը Ս. Խաչի Գահանայից դասուն հետ ազգականութիւն ունի . որովհետեւ երկուքն ալ փոշատեսակ են :

— Չէ՛ . ընդհակառակն անոնց յանցանքը կամաւոր է : Իրենք թէև փոշատեսակ են , բայց յանցանքնին մահացու . իմ ըսելիքս այդ է :

— Այո՛ , այո , յանցանքին սեռը զրուցեցիր , հիմա տեսակը պիտի ըսէիր :

— Ըստ տեսակին ալ երկու կը բաժանի . անհատական և ընդհանրական :

— Ա՛յ . ուրեմն աշակողմեան երեսփոխանները անոր համար ընդհանրական կը փախչին . որ անհատական յանցանքի մէջ գտնուին :

— Անհատական շահու մէջ գտնուին՝ ըսէ՛ , վասն զի անոնց յանցանքը իրօք ընդհանրական տեսակէն է . ըստ սեռին ալ մահացու :

— Յանցանքներուն վրայ օրինակ մը տալ որ խելքս պառկի՝ (քնանայ) :

— Էֆէնտին մէկը՝ իր սպասաւորին կըսէ . «Ծո՛ տղայ , առտուն կանուխ ելի՛ր , ժամը տասներկուքին . լապտերը վառէ՛ գնա Պատրիարքին , ըսէ որ Առտուն ծո՛ տղային քունը կը տանի՛ մէյ մ'ալ կ'արթննայ որ լապտերը ամենուն համար ալ վառէ . ա՛րեւը գագաթն ելեր է . ժամը երկուքը գացեր է . կ'երթայ որ իր տիրոջը հրամանը կատարէ՛ Պատրիարքը հօն չէ , գացեր է . Հիմայ աս ծո տղային դործած յանցանքը կամաւոր չէ՛ , ակամայ է , ըստ սեռին փոշատեսակ և ըստ տեսակին անհատական . Էֆէնտին երբ կ'իմա

նայ որ՝ հրամանը չէ կատարուեր, ծո տղան առջեւը կը կանջէ, երեսն ի վեր կը խրոխտայ՝ կորոտայ ու կը պօռայ, կը հայհոյէ, չաթ փաթ մէկ երկուք ալ կը զարնէ. աս ալ կամաւոր յանցանք է, վասն զի ինքն ուղեւով դորձեց. բայց սպասաւորին ձեռքն էր ուղած՝ վայրկեանին քունէն արթննալ:

Մարդուն մէկը երեսփոխան կ'ըլլայ, Աղդին շահը և Սահմանադրութեան ոգին պաշտպանելու տեղ՝ Էֆէնտին շահն ու կամքը կը պաշտէ ու կը պաշտպանէ. ասիկայ կամաւոր յանցանք է, մահացու է, ընդհանրական է. վաստն զի ուղեւով կը դորձէ:

— Վարդապետին մէկը Եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի, զինքը ձեռնադրող Աթոռին հաւատարիմ մնալ կուստէ. ժամանակ կանցնի, Ժողովուրդին մէկ մասին գլուխը կանցնի, ուխտը կը դժէ՛ իր ուխտած Աթոռին իրաւանցը դէմ գլուխը կը տնկէ, Ժողովուրդն ալ ասանկ կը համոզէ. ասիկայ կամաւոր յանցանք է, մահացու է և ընդհանրական:

— Աղջկանը մէկը տղեղ կը ծնի, կը մեծնայ, մէկը զինքը չը սիրէր, տղեղութիւնը յանցանք է կըսեն. տղեղութիւնը կամաւոր յանցանք չէ, ակամայ յանցանք է, ձեռքդ էր նէ՛ թող դուն ալ հրեշտակ ծնէիր:

Աղջիկ մ'ալ իր այս ակամայ յանցանքը ծածկելու կամ ժամանակին մօտային հետեւելու համար կամաւոր յանցանք կը դորձէ, կելլայ երեսները կը նեխէ, երիտասարդն ալ անոր երեսը կը նայի՝ կը գանի՝ չառնէր. հիմայ երիտասարդի՛նը կամաւոր յանցանք է թէ քսուող աղջկանը. ալ դուն բնուէ:

— Խմբադրին մէկը Էֆէնտի ըլլալ ապագան չտկել կուզէ, աղգին շահը կը վաճառէ, ձեռքէն գայ նէ՛ աղգն ալ կը ծախէ, աղգն ալ իրեն աղէկ աչքով չը նայիր, որո՞ւ հող. աս ալ ակամայ յանցանք չէ ես՝, իր ձեռքն էր, թող Էֆէնտի ըլլալ չուզէր, աղգին շահը չվաճառէր, որ աղգն ալ իրեն աղէկ աչքով նայէր:

— Աղգային խօսք մը կը բացուի, խօսքը վիճաբանութեան կը վերածի, վիճաբանութիւնն ալ նախատանօք ու հայհոյանօք կը դոցուի աւսիկայ կամաւոր յանցանք է, և մահացու է. ինչո՞ւ ըսեսնէ՛ հայհոյանքը իր բերնին մէջ էր թող դուրս չը հաներ դիմացինն ալ բարոյապէս չ'սպաննէր:

— Ընդհ. Ժողովին մէջ խնդիր մընէ դիւանին վրայ կը դրուի, այդ խնդրոյն տակն ու վրան օձապտոյտ քայլել կ'սկսուի, զգուշաւոր մասը պօռալու պօրչտալու կը թելադրուի, ետքըն ալ յանցանք է կ'ըսուի, այո՛, յանցանք է, բայց մահացու չէ՛, ակամայ է. կամաւոր յանցանքը օձապտոյտ քայլողին է. թող շիտակ քայլէր:

ԻՆՉՈՒՄԸ

Այս օրերս Օրագրի և Մասիսի մէջ Սոյ խնդրոյն վրայ բացուած վիճաբանութեան մէջ՝ երկու կողմէն ալ տրամաբանութեան ուժը հասարակութեան հետաքրքրութեանը նիւթ եղած է. — Օրագիր Մասիսի յարձակմունքներուն փաստերով պատասխանելէ ետեւ, աւելցուցեր է եղեր շատ մը Խնդիր, պահանջելով որ՝ մասիս ալ ասոնց պատասխան տայ:

Մասիս կը պատասխանէ ըսելով՝ “Օրագիր շատ մը Խնդիր, Խնդիր կը գրէ, որոնց մէջ իմաստ չի կայ”:

Խնդիրը ապացուցանելն էր թէ այն Խնդիրներուն մէջ ինչո՞ւ իմաստ չի կայ:

Մասիս վճիռ կարձակէ առանց բաստաբանելու, վասն զի փաստաբանելու համար փաստ պէտք է, և Մասիս փաստի սովի մէջ է դժբաղդաբար:

Բայց մենք ալ Խնդիր մը ըսենք և պատասխանն ալ մենք տանք, ցուցնելու համար թէ փաստով պատասխանելու է:

Մերը բնական բաստ մըն է. Ահաւասիկ:

Ինչո՞ւ Մասիս Սիսը կը սիրէ և անկէ չի կրնար բաժնուիլ:

— Վասնզի Սիսը՝ Մասիսի համար կենաց և մահու խնդիր է: Մասիսի վրայէն կտրէ՛ Սիսը, կը մնայ նա առանց պոչի: Մասիս առանց պոչի չի կրնար ապրիլ. աս ալ ամօթ բան մը չէ ես, Մասիսը պոչը կտրեսնէ՛ կը մեռնի:

ՀԱՅՐԻԿԻՆ ԱՂՈՐԳԸ

Անցեալ օր Հայրիկը փառաւոր պատարագ մը մատուցեր է գիրուկ ննջեցեալի մը համար : Քարոզին մէջ ժողովրդին սա բարոյական ծանուցումը ըրեր է :

« Երբ որ Պատուիրակ ընտրեցայ , ես ուխտ ըրի որ , Հայրիկ մեռելի , հարսնիքի չ'ել թայ , որ Պատուիրակութիւն ընելու գտնէ ժամանակ : »

« Բայց հիմի կը տեսնեմ որ լաւ չ'եղաւ , Հայրիկ իր ուխտին եղաւ փոշիման , կենդանիներ Հայրիկ չեն հագար , Հայրիկին հագացող են մեռելներ : »

« Ս. Աւետարան կ'ասէ՝ Ուր գէշն իցէ անդր ժողովեցին արծուիք : » Ասկէց վերջ մեռելներուն քով պիտի տեսնէք իրիմեան Արծիւ . աղօթք կ'ընէ որ անոնց ստակով ապրի : Մեզ հագացող մնացին միայն ննջեցեալք : »

Մեփիստոփէլ կը խնդրէ Հայրիկէն որ , իր ուխտը չի դրժէ , և եթէ կենդանի կ'ուզէ մը , նալ իր յոյսը կենդանեաց վրայ դնէ և ոչ մեռելոց :

ՍԱՌՅ ԱԹՈՒԸ

Ի՞նչ է Սիսի ակնոռ :

— Ըստ Օտեան էֆէնտիի՝ հալալու է . . .

Իսկ ըստ Մասիսի ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՒՈ՝

Ուրիշ ի՞նչ է Սիսի հակաթոռ :

— Մասիսին հարցուցէք որ սովորիք , Այս հակաթոռը Հայուն վերջին « ապաստանարանն » է եղեր :

Ըսել է թէ Հայերուն ուրիշ ապաստանելու բան չէ մնացած , այլ միայն այս կոտորած Աթոռը , զոր Մասիս Հայուն վերջին կռթնելիք ապաստանարանն է կրօն :

Սպասեցէք քիչ մըն ալ , և պիտի տեսնէք թէ՛ Մասիս դեռ ինչե՛ր պիտի ըսէ :

Մասիս նոր ճամբայ մը գտեր է բաժանորդ դնալու : Տեսնելով որ , ընթերցողը քիչ է , ուստի և բաժանորդներն ալ քիչուոր , մտածեր է , սովամահ չկորսուելու համար ինքզինք ընծայել իւր հակառակորդներուն ԲՅՈՒ ԼԵՒԷԷ

ձեռքով :

Երեկ ասոնց մէկուն քով հանդիպեր է Մեփիստոփէլ , տեսեր է գրասեղանին վրայ Մասիս մը դեռ գօտին չի բացուած , վրան ալ մեծ մեծ ածականներով անունը գրուած , ու կը հարցնէ « Աս ի՞նչ է , Մասիս կը կարգաք :

— Չէ , բարեկամ , նայէ , թղթատարը ինչպէս որ բերած է , անանկ ալ կը կենայ :

— Ո՞վ կը ղրկէ կօր :

— Ով պիտի բլայ , Մասիս :

— Բայց Մասիս ձեզի թշնամի չէ՞ր :

— Մասիս քօքօզութեան միայն թշնամի է :

« Կտակ վաստկելու համար թշնամին ալ կը սիրէ :

Մեփիստոփէլ կըսէ թէ՛ Մասիս իր վրայ առած է Աւետարանին սա խօսքը թէ « Արարէք ձեզ բարեկամս 'ի մամոնայէ » , Մամոնայ վաստկելու համար Մասիս ամեն միջոց օրինաւոր կը համարի : Հէ՞ , հէ՞ , պախալին , էք մէքճիին ստակ հասցնելու է , ստակ

Մեղու ծերութենէն ցնդեր՝ օրերն ալ կօր . . . յընցուցեր է , թերթը շարաթ օրերը հանելու տեղ մէյ մը երկուշարթի կը հանէ , մէյ մը հինգշարթի , մէյ մը չորեքշարթի , մէյ մը ուրբաթ , մէյ մըն ալ երբէք չի հանէր :

Գրափաճառ Պ. Պաղտատարէն կը խնդրեմք որ , Որացոյց մը ընծայ ընէ մեր խեղճ ծերուկին , որ գոնէ օրերը շաշրմիշ չընէ . վասն զի արդէն շատ բանի մէջ շաշրմիշ ըրեր է ողորմելի Մեղուն :

ԹԱՏՐՈՆ ՕՍՄԱՆԻՅԷ

Այս գիշեր սոյն թատրոնին մէջ ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀՐԵԱՅ անուն հռչակաւոր թատրերգու թիւնը պիտի ներկայացուի 'ի նպատակ դերասանապետ Պ. Պետրոս Մաղաքեանի :

Փափաքելի է մեզ , որ թատերասէր աղագայինք պիտի փութան թատրոն դիմել 'ի քաշալերութիւն անուանի դերասանին :

ՇԱՐԱԳԻՐ—ՏՆՕՐԵՆ

ԳԼՈՐԳ Թ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ. Ե. ԳԻՐԻՔՅԱՆ

ՃԵՆՏԱՆՃԱԼԱՐ ԵՕԴՈՒՇԸ ՐԻԶԱ ՓԱՇԱ ԽԱՆ ԹԻԻ 3